

Sociološki vidiki v izobraževanju – povezovanje in sodelovanje, Nadaljevalni program šole za ravnatelje, Portorož, 21. april 2022

Predavanje varuha človekovih pravic Petra Svetine

VELJA GOVORJENA BESEDA!

Dober dan in lepo pozdravljeni tudi v mojem imenu. Vesel sem, da sem lahko danes z vami, tukaj v Portorožu. Pravzaprav so srečanja v živo v časih, ko nam življenja še vedno krojijo karantene in izolacije, kar precejšen privilegij. Na današnje predavanje sem se precej pripravil, saj želim na **izobraževanje v povezavi s človekovimi pravicami** pogledati z nekoliko bolj analitičnega vidika. Ne le **s perspektive našega dela pri Varuhu človekovih pravic**, temveč vam želim podati nekoliko **podrobnejši uvid v vsebino te pravice** preko **zgodovinskega pogleda** na tematiko, pregleda **mednarodnega in nacionalnega prava** ter njene **širše umestitve**.

Gospa in gospodje,

svoje **znanje in veščine za življenje** ne krepimo le skozi izobraževalni proces, temveč imamo za to priložnost vsak dan. Tudi danes. Izobrazba nam ne odpira le vrat na **trg dela**, temveč tudi nam daje tudi možnosti za sodelovanje v **demokraciji in upravljanju**. Ker smo **bolj izobraženi bolj spoštujemo pravice drugih**, imamo spretnosti, ki prispevajo k naši **neodvisnosti, odgovornosti in samozavedanju**, to pa omogoča uveljavljanje naših pravic in pravic drugih ter **učinkovito sodelovanje družbenih procesih**. Tu je seveda izjemno pomemben tudi **vzgojni vidik izobraževanja**, kjer imate pomembno vlogo tudi vi, saj prispevate h krepitvi medsebojnega **razumevanja, strpnosti in kolegalnosti** med vsemi deležniki, ki so vključeni v izobraževalni proces.

Torej, s **procesom izobraževanja so povezani številni drugi procesi v življenju. Lahko rečemo, da so v soodvisnosti**. Kot človekove pravice. Ker so medsebojno povezane, zanje pogosto uporabljamo termin 'univerzalne'. **Univerzalnost človekovih pravic** pomeni, da se enakovredno nanašajo na vse ljudi in niso časovno omejene. Vsak posameznik je torej upravičen do uživanja svojih pravic, ne glede na **raso, barvo, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, nacionalno ali socialno poreklo, rojstvo ali drug status**. Človekove pravice so tudi **neodtujljive**, saj so vezane na samo dejstvo človekovega obstoja. So **nedeljive**, kar pomeni da jih **ne moremo obravnavati ločeno, saj je uživanje ene pravice odvisno od uživanja drugih pravic**, pri čemer pa nobena pravica ni pomembnejša od ostalih.

Univerzalnost oz. splošnost človekovih pravic pa ne ogroža raznolikosti posameznikov ali različnih kultur, saj si vsi enako zaslužijo spoštovanje. A realnost je žal marsikje po svetu drugačna od tega. **Mnogim ljudem je namreč še vedno onemogočen dostop do hrane, vode, izobrazbe, zdravstvene oskrbe in stanovanja**, kar pa ni le **posledica pomanjkanja ekonomskih virov, temveč tudi nepripravljenosti držav oz. vlad, da bi karkoli spremenile**. Popolna realizacija ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic namreč zahteva veliko človeških, ekonomskih, tehnoloških, političnih in drugih resursov. Tudi nekatere ekonomsko močnejše oz. razvitejše države na primer tudi še niso uspele v celoti izpolniti svojih zavez glede izkoreninjenja lakote, preprečevanja bolezni, odprave nepismenosti in brezdomnosti. **Kršenje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic torej ni posledica le nezadostnih finančnih sredstev, ampak pogosto izhaja iz takšnih ali drugačnih političnih odločitev**.

A vendarle, vse države, ne glede na kontinent, bi morale zagotoviti vsem otrokom pravico do **brezplačne osnovnošolske izobrazbe**. Ta je namreč ključna za razvoj in napredek človekovih pravic, saj prav ta pravica daje ljudem moč za uživanje ostalih pravic. **Izobrazba pa je temeljnega pomena tudi za ohranjanje kulture** oz. za razvoj kulturne istovetnosti na način, ki spoštuje raznolikost kultur. Uresničevanje svobode udeleževanja v umetnosti, izobraževanju, znanosti in komunikaciji oz. uživanje kulturnih vrednot je namreč v veliki meri odvisno prav od pravice do izobraževanja. Bistvena je tudi povezanost do drugih temeljnih pravic in svobod - svobode misli,

svobode izražanja, svobode zbiranja in združevanja.

Velja namreč, da lahko le ozaveščen in izobražen posameznik deluje neodvisno in samostojno, prav tako pa je lahko le izobražena in opolnomočena družba aktivnih državljanov **gonilo trajnostnega razvoja, miru in stabilnosti znotraj držav in med njimi ter hkrati sredstvo učinkovitega sodelovanja v družbi in ekonomiji.**

Pravico do izobraževanja sicer uvrščamo v drugo generacijo pravic – med socialne, ekonomske in kulturne pravice, ki izhajajo iz ideje enakosti in zagotavljajo dostop do osnovnih socialnih in ekonomskih dobrin. Njihovo priznanje na mednarodni ravni izhaja iz **posledic industrializacije in razvoja delavskega razreda,** saj so ljudje prišli do spoznanja, da je za **ohranjanje človekovega dostojanstva potrebno več kot samo zagotavljanje minimalnega vmešavanja države,** ki je bilo do tedaj zagotovljeno z državljanskimi in političnimi pravicami.

V poznem 18. in začetku 19. stoletja so začeli poudarjati pomembnost širjenja izobrazbe, saj bi bili otroci v nasprotnem primeru prikrajšani za mobilnost in priložnost dobre zaposlitve v moderni ekonomiji. Na začetku je prevladovala domena staršev, da so odločali o tem, kaj naj njihovi otroci počnejo. **Starši** so imeli pravico, da pošljejo otroke na delo, v kolikor so to potrebovali za preskrbo družine. Postopno je ta **pravica staršev slabela, saj so prišli do spoznanja, da je tudi izobrazba v najboljšem interesu družine.** V šolah so začeli uvajati obvezno prisotnost. Začele so se pojavljati zahteve po pravici do izobraževanja kot eni od pravic otrok, ne glede na otrokove želje oz. zahteve staršev.

Že v **19. stoletju** se je lista temeljnih človekovih pravic začela večati, k čemur so pripomogle še revolucije **na začetku 20. stoletja.** Na več področjih so se začeli vzpostavljati **minimalni standardi ter splošna načela.** Veliko pozornosti je pridobilo izobraževanje otrok, vključno z **ukrepi, ki so omejevali otroško delo.** Poudarjati se je začel **pomen izobrazbe na delovnem mestu.** Začeli so uvajati **šolske zahteve in standarde,** kasneje pa **kakršnokoli delo otrok opredelili kot napačno in prepovedano.** Šole so poostrile nadzor nad prisotnostjo učencev.

Šele v 20. stoletju so se te zahteve začele oblikovati v pravice otrok. Leta 1936 je **ustava Sovjetske zveze kot prvi dokument eksplicitno priznala izobraževanje kot človekovo pravico.** Ustava je zagotavljala brezplačno in obvezno izobraževanje za vse otroke. **Ustanovna listina Organizacije Združenih narodov,** ki je bila sprejeta leta 1945, pa je po drugi svetovni vojni ponovno **vzpostavila vero v temeljne človekove pravice in dostojanstvo, vrednost posameznikove osebnosti ter enakost pravic moških in žensk.** Leta 1948 je bila sprejeta **Splošna deklaracija človekovih pravic,** ki je pa prinesla priznanje neločljivega človekovega dostojanstva ter enakih in neodtujljivih pravic za vse. **Med novimi pravicami, ki so bile vzpostavljene s to deklaracijo, je bila tudi pravica do izobraževanja.**

Umestitev pravice do izobraževanja

Najpomembnejši dokument z zapisanimi človekovimi pravicami je torej prav gotovo Splošna deklaracija o človekovih pravicah. V tem dokumentu je bila pravica do izobraževanja sicer že vključena, a jo je podrobneje uredil in zavaroval **Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah.** Pravica do izobraževanja je bila torej formalno priznana kot človekova pravica s sprejetjem Splošne deklaracije o človekovih pravicah, od takrat naprej pa je bila vključena v številne mednarodne konvencije oz. pakte.

Če mednarodne dokumente, ki jih bom konkretnije omenil še v nadaljevanju, pogledamo detajlno, bomo ugotovili, da **vzpostavljajo pravico do izobraževanja kot pravico do brezplačne in obvezne primarne izobrazbe za vse otroke.** Kot cilje izobrazbe opredeljujejo osebnostni razvoj, krepitev spoštovanja človekovih pravic in svoboščin ter omogočanje učinkovitega sodelovanja posameznikov v svobodni družbi.

Torej: **izobraževanje je človekova pravica, obenem pa tudi nujno potrebno sredstvo za uresničevanje drugih pravic.** Pravica do izobraževanja je namreč temeljno gonilo, s katerim se lahko ekonomsko in socialno odrinjeni otroci in odrasli dvignejo iz revščine ter pridobijo način za polnopravno sodelovanje v skupnostih. Izobraževanje ima bistveno vlogo pri pomoči ženskam,

zaščiti otrok pred nevarnim delom in spolnimi zlorabami, promociji človekovih pravic in demokracije, zaščiti okolja ter nadzorovanju rasti svetovnega prebivalstva. Izobraževanje se vedno bolj priznava kot eno najboljših finančnih naložb države. Še več, izobrazba je pravzaprav ključna za razvoj in napredek človekovih pravic, saj pravica do izobraževanja daje moč ljudem, da so sposobni uživati svoje ostale pravice.

Naj v nadaljevanju predstavim nekatere različne vidike pravice do izobraževanja...

Poznamo štiri vidike pravice do izobraževanja – razpoložljivost, dostopnost, sprejemljivost in prilagodljivost izobraževanja.

Razpoložljivost izobraževanja mora biti dana v funkcionalnem smislu, kar pomeni, da morajo obstajati primerna infrastruktura (npr. zagotovljena pitna voda, sanitarije, oprema učilnic, prevoz do šol), usposobljeni učitelji (njihovo zadostno število, kredibilnost, primerna plača), dostopni učni pripomočki (brezplačni učbeniki, uniforme itd.) ter programi, ki privabljajo učence v šolo.

Države so prav tako dolžne zagotavljati **dostopnost** šol in šolskih programov z upoštevanjem načela prepovedi diskriminacije (enakost moških, žensk in marginaliziranih skupin), fizične dostopnosti (tudi za invalidne otroke) ter ekonomske dostopnosti (brezplačno osnovnošolsko izobraževanje, zavzemanje za brezplačno sekundarno in terciarno izobraževanje). V primeru večjih razdalj so države dolžne zagotoviti varen in primeren prevoz do šole.

Tretji koncept je **sprejemljivost**, ki zagotavlja, da je izobraževanje podano na način, ki je sprejemljiv za otroke in starše. Podajanje vsebin v šoli mora biti nepristransko, primerno kulturi in okolju, pluralistično ter podano s strani strokovno usposobljenih učiteljev. Pomembno je okolje, ki omogoča razvoj in učenje, telesne kazni v šolah pa so prepovedane.

Zadnji, četrti, vidik pa je **prilagodljivost** izobraževanja, ki zastavlja vprašanje, čemu je izobraževanje sploh namenjeno. Dovolite mi tu nekoliko več neposrednosti, saj menim, da dokler bo izobraževanje namenjeno samo sprejemu na naslednjo stopnjo izobraževanja, bodo otroci slabo opremljeni za življenje. Menim namreč, da mora biti poudarek izobraževanja na otrokovemu razvoju osebnosti in vrednot. Šola se mora s svojim delovanjem prilagajati okolju, v katerem deluje in morebitnim posebnim okoliščinam. Zaključek osnovnega šolanja mora biti v skladu z minimalno določeno starostjo zmožnosti za delo, v izogib možnosti izkoriščanja otrok za delo. In seveda, izvajanje mora biti v maternem jeziku, po potrebi pa prilagojen za morebitne učence iz drugih držav.

Poglejmo, kako je pravica do izobraževanja urejena v slovenskem pravnem redu...

Hierarhično najvišji pravni predpis - **Ustava Republike Slovenije - izobrazbo in šolanje na splošno ureja v 57. členu**, v katerem je določeno, da je **izobraževanje svobodno**: osnovnošolsko izobraževanje je obvezno in se financira iz javnih sredstev; država pa ustvarja možnosti, da si državljani lahko pridobijo ustrežno izobrazbo. **Ustava posebej ureja tudi izobraževanje invalidov v drugem odstavku 52. člena**, ki določa, da imajo otroci z motnjami v telesnem in duševnem razvoju ter druge huje prizadete osebe pravico do izobraževanja in usposabljanja za dejavno življenje v družbi. Velja omeniti še **prvi odstavek 14. člena**, ki določa, **da so v Republiki Sloveniji vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine**, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino. Pravica do izobraževanja ima tudi svojo drugo dimenzijo, ki se povezuje s pravicami staršev v okviru pravice do izobraževanja otrok. Starši imajo namreč pravico do svobodne izbire vrste izobraževanja za svoje otroke.

Osnovnošolsko izobraževanje določa kot obvezno izobraževanje, ki se financira iz javnih sredstev. Določa tudi, da država ustvarja možnosti pridobitve ustrezne izobrazbe. Pravica do izobraževanja pomeni pravico do brezplačnega in obveznega osnovnega šolanja, hkrati pa omogoča enake možnosti dostopa do srednjega in poklicnega izobraževanja. Je ustavna pravica, ki je hkrati tudi dolžnost posameznika (obveznost osnovnošolskega izobraževanja). Naloga države je torej, da pravico zagotavlja ter hkrati omogoči pogoje, da lahko posameznik izpolni svojo dolžnost. Glede na to, da je pravica do izobraževanja v Sloveniji ustavno varovana pravica, lahko rečemo, da si

mora cela družba prizadevati, da se le ta uveljavi v izvedbeni praksi.

Znani so primeri, ko so starši to pravico uveljavljali pred sodišči nasproti prepovedim telesnih kazni v šolah, vendar je sodišče uvedlo splošno prepoved telesnih kazni z utemeljitvijo svoje odločitve na dostojanstvu in telesni integriteti otrok. Tudi po mnenju Evropskega sodišča za človekove pravice (ESČP) so filozofska prepričanja staršev glede discipline otrok vredna spoštovanja le takrat, ko so vredna spoštovanja v demokratični družbi in so v skladu s človekovim dostojanstvom ter pravico do izobraževanja otrok. Pri tem izpostavljam, da morajo biti ravnanja državnih institucij oz. organov vnaprej predvidena na način, da je posamezniku zagotovljena pravica do izobraževanja, ki je v tesni povezavi z načelom, da je Slovenija socialna država, kar izhaja iz 2. člena Ustave.

Konvencija o otrokovih pravicah (KOP) zahteva, da morajo biti vsi postopki v korist otrok. Pravica do izobraževanja je torej zagotovljena v okviru tistih splošnih načel, ki jih je treba šteti za zagotovljena. Predvidljivost glede pravice do izobraževanja je bistvenega pomena, ki se pričakuje od države v razmerju do posameznikov. Predvidljivost vedenja in ravnanja je namreč vrednota, ki naj bo kar najbolj uresničevana. Vsi otroci morajo biti glede pravice do izobraževanja obravnavani enako.

Pravo je neizogiben in nujno potreben mehanizem za preprečevanje diskriminacije, kar nedvomno udejanja pravica do izobraževanja, saj zmanjšuje socialne razlike in omogoča enakomeren družbeni razvoj. Stopnja dosežene enakopravnosti je zagotovo eno temeljnih meril razvitosti prava in pravne kulture neke družbe. Seveda pa je pravo pri zagotavljanju enakopravnosti omejeno s svojo naravo in družbeno funkcijo, kar predvsem pomeni, da lahko pravo kot tako zagotavlja le relativno in formalno enakost. **Načelo enakopravnosti, ki se že od svojih nastankov uvršča med najpomembnejša pravna načela,** ki prežemajo celotno zgradbo prava, se danes v razvoju sodne prakse najvišjih sodišč vedno bolj približuje dojetanju, po katerem naj bi se enakopravnost definirala kot človekova pravica.

Ker so ustavne pravice in svoboščine nedeljive, brez kakovostne in učinkovite zaščite pravice do socialne varnosti in brez življenja v socialni varnosti ni mogoče ustrezno uresničevati drugih pravic in svoboščin, niti ne razvijati demokracije in svobode. Socialna država je odraz vrednostnega sistema in moralnega razumevanja sodobne družbe, ki v središče postavlja človeka kot posameznika in kot člana družbe. Glavna funkcija države je, da zagotovi svojim prebivalcem možnosti za dostojno življenje, kar vključuje in krepi pravico do izobraževanja. **Da bi lahko v celoti zadostili trditvi, da je Slovenija socialna država – in s tem v največji možni meri omogoči vsem enako dostopnost do izobraževanja, je temeljni pogoj za to odprava revščine.**

Brez socialne države namreč ni demokratične družbe. **Čim bolj je država socialna, tem bolj je demokratična.** Načelo pravne države je neločljivo povezano s socialno državo. Eden brez drugega ne moreta obstajati in se ne razvijati. **Če sem še bolj plastičen: če ni mogoče zagotoviti enakega dostopa do izobraževanja je prizadeto otrokovo (človekovo) dostojanstvo. Pravica do izobraževanja je torej pogojevana z otrokovim dostojanstvom, ki predstavlja izhodišče vseh človekovih pravic in temeljnih svoboščin.**

Malenkost sem se že dotaknil mednarodnih dokumentov, ki urejajo položaj pravice do izobraževanja. V nadaljevanju jih bom razdelal še nekoliko podrobneje...

Pravica do izobraževanja je vsebovana v vseh pomembnejših mednarodnih dokumentih, v določenih dokumentih bolj podrobno in z obsežnejšim varstvom, v drugih pa samo na splošno, brez vsebinske razlage pravice. Določeni dokumenti še posebej poudarjajo in urejajo pravico do izobraževanja narodnih manjšin, drugi dokumenti pa so namenjeni posebnim družbenim skupinam in njihovem varstvu, kot so otroci, invalidi, begunci.

Lahko rečem, da mednarodni dokumenti vzpostavljajo pravico do izobraževanja kot pravico do brezplačne in obvezne primarne izobrazbe za vse otroke, obveznost razvoja sekundarnega izobraževanja, ki bo dostopno vsem, hkrati pa zagotavljanje enakega dostopa do višje izobrazbe. Pomembno pa je tudi zagotavljanje osnovnega izobraževanja za posameznike, ki niso dokončali osnovnošolskega izobraževanja.

Vsem mednarodnim dokumentom je skupno, da kot cilje izobrazbe opredeljujejo osebnostni razvoj, krepitev spoštovanja človekovih pravic in svoboščin ter omogočanje učinkovitega sodelovanja posameznikov v svobodni družbi. Poudarjajo tudi pomen razumevanja, prijateljstva in strpnosti.

Pravica do izobraževanja že dolgo ni poznana samo kot pravica do dostopa do izobraževanja, saj vključuje tudi obveznost preprečevanja diskriminacije na vseh stopnjah izobraževalnega sistema, vzpostavitve minimalnih standardov in izboljšanja kakovosti.

Najpomembnejši dokument z zapisanimi človekovimi pravicami je, kot že rečeno, prav gotovo Splošna deklaracija o človekovih pravicah iz leta 1948. Pravica do izobraževanja je bila vključena že v določbah Splošne deklaracije, kot sem povedal že prej, podrobneje pa jo je uredil in zavaroval **Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah.** **Pravica do izobraževanja je bila torej formalno priznana kot človekova pravica s sprejetjem Splošne deklaracije o človekovih pravicah, od takrat naprej pa je bila vključena v številne mednarodne konvencije oz. pakte.**

Pravico do izobraževanja Splošna deklaracija o človekovih pravicah ureja v 26. členu. Ta pravica je zagotovljena vsakomur. Izobraževanje mora biti brezplačno vsaj na začetni stopnji, prav tako mora biti šolanje na začetni stopnji obvezno. Tehnično in poklicno izobraževanje mora biti splošno dostopno. Višje šolanje mora biti vsem enako dostopno, pri čemer se upošteva doseženi uspeh. Deklaracija poudarja usmerjenost izobraževanja k polnemu razvoju človekove osebnosti ter utrjevanju spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Izobraževanje mora pospeševati razumevanje, strpnost med narodi, rasami in verskimi skupinami ter hkrati pospeševati dejavnost Združenih narodov za ohranitev miru. Staršem je podeljena prednostna pravica glede izbire vrste izobraževanja svojih otrok.

V Konvenciji o otrokovih pravicah je na primer urejena v 28. členu in določa, da države pogodbenice priznavajo otrokovo pravico do izobraževanja z namenom, da bi bila ta pravica dosežena na podlagi enakih možnosti.

Konvencija proti diskriminaciji v izobraževanju je bila prvi mednarodni instrument s področja izobraževanja, sprejet s strani organizacije UNESCO, ki je obvezujoč po mednarodnem pravu. Njen namen ni le odprava diskriminacije v izobraževanju, ampak tudi sprejetje ukrepov s ciljem dosega enakih možnosti na tem področju. Države imajo dolžnost pravnega in dejanskega zagotavljanja možnosti za izobraževanje za vse, tako da je izobraževanje dostopno vsem brez diskriminacije ali izključenosti. **Projekt Izobrazba za vse** je namenjen realizaciji otrokovih pravic do izobraževanja ter pravic znotraj izobraževanja. Vsebuje okvir za sprejem politik in programov razvoja na več ravneh – znotraj šol, na nacionalni in mednarodni ravni. Poudarjena je pomembnost osnovnega izobraževanja, pravic otrok znotraj izobraževanja in vseživljenjskega učenja.

Potem je tu še **Evropska konvencija za varstvo človekovih pravic (EKČP)**, ki je poseben mednarodni instrument, saj so s konvencijo posameznikom neposredno priznane določene pravice, ki jih morajo zagotavljati države podpisnice. Gre za prvi mednarodni instrument o človekovih pravicah, ki si je prizadeval zaščititi široko paleto civilnih in političnih pravic v obliki zavezujoče pogodbe za države podpisnice ter vzpostaviti sistem za nadzor uresničevanja pravic na nacionalni ravni. **Pravica do izobraževanja je varovana z 2. členom Protokola št. 1 k EKČP, ki je bil sprejet leta 1952, v Sloveniji pa velja od leta 1994. V njem so vsebovane določene pravice, ki niso bile vključene v prvotno besedilo EKČP iz leta 1950.**

Pravica do izobraževanja je bila namreč sprejeta šele v prvem protokolu k EKČP in ne v originalnem besedilu konvencije, saj prej ni bilo možno doseči soglasja med državami. Tudi po sprejetju Protokola št. 1 k EKČP je nenavadno veliko držav imelo pridržek do 2. člena protokola. Besedilo določbe je bilo nato spremenjeno v sedanjo negativno formulacijo v izogib pričakovanju morebitnih pozitivnih dolžnosti držav, ki so jih države štejele za izjemno obremenjujoče. Negativna formulacija določbe torej pomeni, da države niso dolžne vzpostavljati izobraževalnega sistema na svoje stroške ali ga subvencionirati, zagotavlja pa pravico do dostopa do izobraževalnih institucij,

ki v tistem času že obstajajo.

2. člen Protokola št. 1 je torej daleč od popolnega varstva pravice do izobraževanja, ki je zagotovljeno v nekaterih mednarodnih aktih, ki varujejo ekonomske, socialne in kulturne pravice. Države namreč nimajo nikakršne obveznosti, da zagotavljajo državni sistem izobraževanja, ga primerno financirajo ali zagotavljajo skladnost z evropskimi standardi glede vsebine in upravljanja. Obveznost držav je omejena na zagotavljanje dostopa do državnih in zasebnih šol ter njihovega učinkovitega funkcioniranja ob upoštevanju in spoštovanju verskih in filozofskih prepričanj staršev otrok v okviru poučevanja. **Primarna dolžnost države je torej samo, da zagotovi enak dostop do obstoječih izobraževalnih institucij na vseh stopnjah izobraževanja. Prav tako je država obvezana dati uradno priznanje tistim, ki so dokončali izobraževanje.**

Na ravni EU je temeljno izhodišče za gradnjo pravnega sistema na spoštovanju temeljnih človekovih pravic vsebovano v **Pogodbi o Evropski uniji (PEU)**.

Temeljne pravice prava EU je razvilo Sodišče EU na podlagi bogate in enotne sodne prakse, ki je varovanje človekovih pravic priznala kot splošno načelo. Glavni viri temeljnih pravic so skupne ustavne tradicije držav članic, EKČP in Listina EU o temeljnih pravicah. 165 člen Pogodbe o delovanju Evropske unije (PDEU) določa, da EU prispeva k razvoju kakovostnega izobraževanja s spodbujanjem sodelovanja med državami članicami ter po potrebi s podpiranjem in dopolnjevanjem njihovih dejavnosti. V celoti pa ostaja odgovornost za vsebino poučevanja in organizacijo izobraževalnih sistemov ter upoštevanje kulturne in jezikovne raznolikosti na državah članicah. 166 čl. PDEU določa politiko poklicnega usposabljanja, ki podpira in dopolnjuje dejavnost držav članic. Za vsebino in organizacijo poklicnega usposabljanja pa so tudi v tem primeru v celoti odgovorne države članice.

Listina EU o temeljnih pravicah pravico do izobraževanja ureja v 14. členu, ki določa, da ima vsakdo pravico do izobrazbe ter dostopa do poklicnega in nadaljnega usposabljanja. Pravica vključuje možnost brezplačnega obveznega šolanja. Velja svoboda ustanavljanja izobraževalnih ustanov ob spoštovanju demokratičnih načel. V okvir pravice do izobraževanja pa sodi tudi pravica staršev, da svojim otrokom zagotovijo vzgojo in izobrazbo v skladu z njihovimi verskimi, filozofskimi in pedagoškimi prepričanji.

Kako pa je z vlogo izobraževanja v Sloveniji?

Na področju izobraževanja se uvrščamo med vodilne države v Evropski uniji po vključenosti mladih v terciarno izobraževanje. Še več, število udeležencev nadaljnega neformalnega izobraževanja se iz leta v leto večja. Največ je specializiranih organizacij za izobraževanje odraslih, voznških šol, nevladnih organizacij, enot pri šolah in podjetjih ter ljudskih univerz. **Pri raziskavi kriterija enakih možnosti vključitve v izobraževanje, ne glede na materialni položaj, pa se ugotavlja, da študij ni enako dostopen vsem socialnim slojem oz. dohodkovnim skupinam.** Precej težje je dostopen revnejšim učencem, dijakom oz. študentom pa tudi tistim iz družin z manj izobraženimi starši, v primerjavi s tistimi iz premožnejših družin ali družin z bolj izobraženimi starši.

Tem področjem tudi pri **Varuhu človekovih pravic namenjamo posebno pozornost.** Predvsem so v ospredju ranljive skupine prebivalstva – otroci s posebnimi potrebami, socialno izključeni in vsi tisti, ki so v času sedanje zdravstvene krize še posebej izpostavljeni oz. zapostavljeni.

Pa pogledjmo še, kako je z normativno ureditvijo izobraževanja v naši državi...

Ustavna pravica do izobraževanja je v Sloveniji konkretizirana v zakonih, ki določajo pogoje za vstop v šole, urejajo obvezno šolanje, trajanje šolanja, bistvene elemente šolske organizacije ter šolske kazni. Vse navedeno urejajo: **Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja, Zakon o šolski inšpekciji, Zakon o šolski prehrani, Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami, Zakon o nagradah Republike Slovenije na področju šolstva, Zakon o izvajanju mednarodnih programov s področja vzgoje in izobraževanja in Zakon o interventnih ukrepih.**

Temeljni zakon, ki ureja pravico do izobraževanja je vsekakor Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, na podlagi katerega so izdane še različne uredbe in pravilniki (npr. uredba o merilih za oblikovanje javne mreže osnovnih šol, pravilnik o pogojih za ustanavljanje javnih šol, pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole itd.). V zvezi s pravico do izobraževanja je pomemben tudi **Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja**, ki določa temelje in izhodišča za zagotavljanje enake obravnave vsakogar pri uveljavljanju njegovih pravic in obveznosti na kateremkoli področju družbenega življenja, še posebej pa na področju delovnih razmerij, vzgoje in izobraževanja ter socialne varnosti.

Zakon o enakih možnostih žensk in moških daje temelje za ustvarjanje enakih možnosti žensk in moških na političnem, ekonomskem, socialnem, vzgojno-izobraževalnem ter drugih področjih družbenega življenja. Nekaj določb v zvezi s pravico do izobraževanja vsebuje tudi **Zakon o delovnih razmerjih**, ki delodajalcu nalaga obveznost zagotavljanja izobraževanja, izpopolnjevanja in usposabljanja delavca v skladu s potrebami delovnega procesa.

Temeljni zakon, ki ureja področje visokega šolstva je Zakon o visokem šolstvu (ZViS), ki pa je bil do sedaj že velikokrat spremenjen oz. noveliran. ZViS ureja statusna vprašanja visokošolskih zavodov, pogoje za opravljanje visokošolske dejavnosti, opredeljuje javno službo v visokem šolstvu ter ureja način njenega financiranja. Kot vrste visokošolskih zavodov opredeljuje univerze, fakultete, umetniške akademije in visoke strokovne šole. Zasebne visokošolske institucije so institucije, ki so ustanovljene v celoti ali pretežno zunaj obstoječega javnega sistema visokega šolstva, ne glede na status ali pravno osebnost njenih ustanoviteljev. Zasebni sektor lahko pripomore k rasti šolstva in raziskovalnih kapacitet v določenem sistemu, pri čemer pa je zavezan k zagotavljanju kvalitete, kvalifikacij ter k uresničevanju politike enakega dostopa oz. načela enakih možnosti.

V povezavi s pravico do izobraževanja invalidov je ta pravica, urejena v 24. členu Konvencije o pravicah invalidov. Vsebina pravice pa od držav pogodbenic zahteva, da se ta uresničevanje brez diskriminacije in na podlagi enakih možnosti v vključujočem izobraževalnem sistemu na vseh ravneh ter vključuje vseživljenjsko učenje; invalidi pod nobenim pogojem ne smejo biti izključeni iz brezplačnega osnovnošolskega ter srednješolskega izobraževanja; države pogodbenice pa morajo invalidnim osebam zagotoviti primerne prilagoditve glede na posameznikove potrebe ter pomoč, ki invalidom zagotavlja polno in enakopravno sodelovanje v izobraževanju in skupnosti.

Glede varstva pravice do izobraževanja narodnih manjšin so konkretne določbe vsebovane že v Ustavi, vključno s pravico do izobraževanja narodnih manjšin. V povezavi s tem je pomembna ustavna določba, ki določa, da imata narodni skupnosti in njihovi pripadniki v skladu z zakonom pravico do vzgoje in izobraževanja ter do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku. Kot že rečeno, pa je **pravica do izobraževanja v okviru varstva narodnih manjšin podrobneje urejena v Zakonu o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja ter Zakonu o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja.**

Spoštovane in spoštovani,

naj se na koncu dotaknem **še pravice do izobraževanja v smislu zasledovanja otrokovih največjih koristi.** Otroci so namreč najranljivejši del družbe, zato je zanje pravica do izobraževanja še posebej pomembna. Najmanj so sposobni zagotoviti svojo blaginjo in najbolj podvrženi vplivom zlorabe. Hkrati pa so pomembni za prihodnost človeštva.

Iskanje otrokove največje koristi se tako začne pri njegovih človekovih pravicah. Otrok je posebne vrste človek. Označujejo ga lastnosti – predvsem ta, da ni odrasel, temveč otrok, kar terja, da ga v postopku priprave na avtonomno zastopanje samega sebe v razmerju do drugih subjektov in institucij družbe zastopa nekdo drug; otrok je torej izvorno posredovano bitje. Manjka mu zrelosti, znanj, izkušenj. Postopno se izvija iz različnih ravni simbioze in povezanosti s primarno družino (najprej čisto fiziološko, potem čustveno, kulturno, čisto nazadnje ekonomsko). Med tem procesom

je s svojo družino povezan in njegovi starši so njegovi naravni zastopniki in zagovorniki. **Povsod mora biti skladno s Konvencijo o otrokovih pravicah, otrokova največja korist.**

Vsi postopki, ki zadevajo otroke morajo biti izpeljani humano. To (teoretično) velja v vseh primerih in v vseh situacijah, a v praksi še vedno nismo storili vsega za pravo zaščito otrokovih pravic. Ne pretehtamo dovolj njihovih mnenj, želja in interesov ter na nezadostni podlagi odločamo o njihovih koristih. Moramo pa biti pri sklicevanju oziroma interpretaciji otrokove največje koristi pozorni, da pokroviteljsko ne poskušamo na kakršenkoli način omejevati uresničevanja otrokovih pravic, ki jim jih zagotavljajo domači in mednarodni dokumenti.

Če razumemo človekove pravice kot določene v razmerju med posameznikom in državo, je otrokove pravice treba razumeti v trikotniku med otrokom, družino in državo. Vendar je v treba v tem trikotniku, poenostavljeno rečeno, videti otroka in njegovo družino na isti strani, državo pa na drugi. V splošnem velja, da je otroku v korist, da o njegovi vzgoji odločajo njegovi starši. Poleg tega je to tudi njihova človekova pravica, ki jo prav tako varujeta mednarodno pravo in domača ustava.

Pravni red države ščiti integriteto posameznega otroka, ki jo imenujemo tudi dostojanstvo otrokove osebe. Otrokovo dostojanstvo pa je izhodišče vseh otrokovih pravic in opredeljuje otroka v njegovem bivanjsko eksistencialnem bistvu. Varovanje otrokovega osebnega dostojanstva, osebnostnih pravic, njegove zasebnosti in varnosti zasedajo posebno visoko mesto med pravno zagotovljenimi otrokovimi pravicami. Vse odločitve so samo tedaj, samo toliko in le do tedaj suverene, dokler so prepričljivo utemeljene s temeljnimi človekovimi oz. otrokovimi pravicami, dokler preverljivo in učinkovito v skladu z njihovo zaščito in uresničujejo ultimativni cilj: človečnost.

Pandemija koronavirusne bolezni je po mnenju Unicefa povzročila precejšnje 'izobraževalno krizo', otroci pa so (bili) zaradi sprejetih ukrepov za preprečevanje širjenja in odpravo epidemije ena od najbolj ogroženih skupin. Še ena priložnost več, da končno postavimo otrokove pravice v ospredje. Pri Varuhu smo to storili že v prvem letu epidemije in **ob svetovnem dnevu otrok, 20. novembra 2020, ko obeležujemo sprejetje Deklaracije in Konvencije o otrokovih pravicah, lansirali projekt z naslovom »Če vidiš krivice, uporabi pravice«.**

Unicef namreč ugotavlja, da so zaostrene zdravstvene razmere in posledično zaustavitev javnega življenja v mnogih državah sveta še poglobile že obstoječe kršitve otrokovih pravic. Pravice otrok in temeljne svoboščine so (bile) zaradi prizadevanj za zavezitev koronavirusne bolezni omejene. Omejena je bila pravica do zbiranja, združevanja, do izobraževanja, do stikov z vrstniki, do kvalitetnega preživljanja prostega časa, do ustvarjalnosti, ukvarjanja s športom, sodelovanja v skupnosti. **Zato je poseben namen našega projekta, ki še traja in o katerem lahko več informacij najdete na naši spletni strani www.varuh-rs.si - otrokom ponuditi priložnost, da razmislijo o pomenu in vrednosti, ki jih imajo pravice za njihovo življenje. Obenem pa želimo s projektom tudi splošno ozaveščati o postopkih, ki so otrokom na razpolago, če menijo, da so jim pravice kršene.**

S projektom želimo krepiti med otroki in mladimi zavest, da niso le objekti pravic, ampak lahko tudi dejavno prispevajo k njihovem uresničevanju, tako svojih kot človekovih pravic drugih. Ta nenavaden čas, v katerem smo se vsi znašli, za nikogar ni bil enostaven. Je pa dejstvo, da nam je dal in nam še daje priložnost, da premislimo o tem, kako so človekove pravice zares pomembne. Šele, ko so omejene ali nam jih kdo skuša vzeti, lahko vidimo, da niso samoumevne. Zato, da jih imamo, so se nekateri dolga leta in stoletja borili. Ni samoumevno, da gredo otroci lahko v šolo in uresničujejo svojo pravico do izobraževanja. Tudi ne, da se lahko družijo. Nenavadni časi postavljajo nenavadna pravila. Se pa v tem obdobju lahko učimo tudi to, da smo bolj pozorni do pravic drugih. **Pri Varuhu namreč ves čas aktivno poudarjamo, da je solidarnost ključna vrednota, še posebej v tem času težkih preizkušenj in odrekaj.**

Skratka, zavedanje o človekovih pravicah pomembno vpliva na razvoj in blaginjo, zato menim, da je to vsebinsko področje treba umestiti v programe izobraževanja.

Med ljudmi sicer vlada splošen konsenz, da so človekove pravice nekaj, za kar se je treba boriti, vendar pa je ljudi, ki bi se zares iskreno borili za pravice drugih precej malo. Večina namreč uživa pravice, ki so jih za njih izborili drugi, in sicer v slepi veri, da mora za njihovo jamstvo jamčiti oblast. Tako si vladajoči prizadevajo za ohranitev čim trdnejše oblasti, vladani pa za čim več pravic zase,

za spoštovanje njihovih temeljnih svoboščin. Človekove pravice pa niso ne za eno ne za drugo stran nekaj danega in samoumevnega.

Posamezniki moramo svoje pravice uveljavljati moralno (človečno) ter ob zavedanju, da nas pretirani individualizem in materializem vodita v lastni osebnostni razkroj, pri čemer hkrati škodita drugim posameznikom in družbi kot celoti. Analogno zavest je seveda treba še posebej krepiti tudi na ravni države in nosilcev njenih funkcij in dejavnosti, pa tudi na ravni vseh ostalih družbenih elit, kajti stara resnica je, da ljudi na dolgi rok najbolj prepriča zgledno ravnanje. To pa je tudi ena izmed pomembnih nalog vzgojno varstvenih zavodov.

Hvala, da vsak na svojem področju uresničujete to pomembno poslanstvo.

Želim vam uspešno delo na konferenci.